

Anja Đ. Pravuljac¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet

PREVOĐENJE ZEITGEISTA: ZEROKALKAREOVI GRAFIČKI ROMANI U BOSNI I HERCEGOVINI

La cultura di massa è anticultura.
Umberto Eco

Apstrakt: U radu se istražuje problem prenosa kulturnih elemenata u književnom prevođenju na primjerima prevoda sa italijanskog jezika referenci iz popularne kulture u grafičkim romanima stripovskog autora Zerokalkarea u Bosni i Hercegovini. U radu se analiziraju rješenja prevoditeljke Anje Pravuljac u bosanskohercegovačkim izdanjima Zerokalkareovih grafičkih romana izdavača Agarthi comics. Analizirane su dvije grupe kulturnih izraza: nacionalni kulturni izrazi, vezani za italijansko kulturno podneblje, i generacijski kulturni izrazi, vezani za pripadnike određene dobi, a ne teritorije. S obzirom na to da autor u svom autobiografskom narativnom pristupu uveliko koristi reference iz popularne kulture, čime u čitaocu izaziva osjećaj kolektivne pripadnosti jednoj istoj zajednici, cilj traduktološke analize jeste da ispitivanjem primjera korištenih strategija u prevodima Zerokalkareovih grafičkih romana u Bosni i Hercegovini pokaže važnost prenosa istog 'duha vremena' koji preovladava u autorovoj originalnoj poetici i na dolazni jezik. Iako postoje malobrojna istraživanja prevoda Zerokalkareovih grafičkih romana na druge jezike, poput engleskog jezika (Polli, 2021), doprinos ovog istraživanja ogleda se u tome što je ono do sada prvo istraživanje prevoda Zerokalkareovih romana na srpskohrvatskom govornom području.

Ključne riječi: Zerokalkare, grafički roman, italijanski jezik, prevod, popularna kultura, transkultura, traduktološka analiza.

Uvod

Fokus ovoga rada usmjeren je na istraživanje uspjeha prevoda grafičkih romana jednog od najpoznatijih italijanskih stripovskih autora današnjice Zerokalkarea

¹ anja.pravuljac@ff.unibl.org

u Bosni i Hercegovini. Cilj istraživanja jeste da se traduktološkom analizom sa italijanskog jezika ispituju prevodilački problemi prenosa polazne kulture u dolaznu, naročito kada se radi o popularnoj kulturi, te da se prema tome predlože odgovarajuće strategije za prenos kulturnih elemenata na strani jezik. Analiza prevoda sa italijanskog jezika prvenstveno je fokusirana na kulturne elemente karakteristične za Zerokalkareovu poetiku, koji se mogu posmatrati i u kontekstu Zeitgeista kojem pripada autor, kao i njegovi čitaoci, odnosno različitim kulturnim, društvenim ili političkim fenomenima jednog doba, koji 'izražavaju jedinstven duh i jedinstvenu suštinu' (Popović, 2010:p.787).

Mikele Reh, poznatiji pod pseudonimom Zerokalkare, rođen je 1983. godine u Arcu. Nakon nekoliko godina provedenih u Francuskoj, seli se sa porodicom u Rim, tačnije u Rebibiju, naselje koje autoru postaje toliko važno da ga kasnije u svojim radovima nerijetko navodi kao referentnu tačku svoga života. Zerokalkare predstavlja svojevrsni fenomen italijanskog izdavaštva. Počinje svoju karijeru kao underground umjetnik u rimskim društvenim centrima, izrađujući koncertne plakate, naslovnice albuma i fanzina, a šira publika ga primjećuje nakon 2011. godine, kada njegov blog² postaje jedna od najposjećenijih veb-stranica u Italiji, te mu donosi prve značajne nagrade. Priznanja nastavljaju da se nižu i nakon početka autorove saradnje sa milanskom izdavačkom kućom Bao publishing,³ koja je do danas objavila 15 Zerokalkareovih knjiga, počevši od njegove prve knjige 2012. godine *La profezia dell'armadillo* do *No sleep till Shengal*, knjige objavljene 2022. godine. Za 2023. godinu Bao publishing je najavio izlazak i šesnaeste Zerokalkareove knjige naslovljene *Dopo il botto*. Zerokalkareov talenat postaje prepoznat i van granica Italije nakon 2015. godine, kada završava među polufinalistima najznačajnije italijanske književne nagrade Strega, a doživljava svoj vrhunac 2021. godine, kada američka produkcijska kuća Netflix realizuje autorovu animiranu seriju *Strappare lungo i bordi*, čime stiče i svjetsku slavu.

Zerokalkareove knjige do sada su prevedene na 13 svjetskih jezika i doživjele su mnoga međunarodna izdanja, bilo u obliku štampanih ili elektronskih knjiga⁴. Kada su u pitanju zemlje bivše Jugoslavije, Zerokalkareove knjige prevedene su i objavljene u tri države – u Srbiji, u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini. U Srbiji, izdavačka

² Vidi www.zerocalcare.it.

³ Izdavačka kuća Bao publishing osnovana je 2009. godine, a danas se ubraja među najuspješnije italijanske izdavačke kuće stripova i grafičkih romana. Više podataka o izdavačkoj kući i njenim izdanjima može se pronaći na veb-stranici: www.baopublishing.it.

⁴ Podaci o Zerokalkareovim međunarodnim izdanjima mogu se konsultovati na veb-stranici www.zerocalcare.it.

kuća Lavirint objavila je dvije Zerokalkareove knjige – *Armadilovo proročanstvo* 2015. godine te (*Skoro.*) *Svakog. Prokletog. Ponedjeljka.* 2020. godine⁵. U Hrvatskoj je objavljena prva Zerokalkareova knjiga *Pasančevo proročanstvo* 2019. godine⁶.

U Bosni i Hercegovini, izdavačka kuća Agarthi comics⁷ 2020. godine lansira novu ediciju grafičkih romana Atlantis, unutar koje počinje da objavljuje i Zerokalkareove knjige. Prva od objavljenih knjiga bila je *Zaboravi moje ime*, originalno objavljena 2014. godine u Italiji pod naslovom *Dimentica il mio nome*. Nakon nje, 2021. i 2022. godine Agarthi comics objavljuje i druge dvije Zerokalkareove knjige – *Među ruševinama (Macerie prime)* i *Među ruševinama – šest mjeseci poslije (Macerie prime – sei mesi dopo)*. S obzirom na to da se recepcija Zerokalkareovih knjiga u Bosni i Hercegovini u nekoliko godina nakon objave prve autorove knjige pokazala kao izuzetno uspješna, izdavačev plan je da u 2023. godini objavi još nekoliko Zerokalkareovih knjiga, od kojih su već prevedene i u procesu objave knjige *A babbo morto: Una storia di Natale i L'elenco telefonico degli accolti*, dok se nakon toga planira objava Zerokalkareove pretposljednje knjige *Niente di nuovo sul fronte di Rebibbia*.

Između ostalih faktora, globalni uspjeh Zerokalkareovih djela zasniva se i na autobiografskom pristupu njegovim knjigama, u kojima na autoironičan i humorističan način predstavlja sopstvene nedostatke, sa kojima se čitalac nerijetko može poistovjetiti. Takođe, sopstvene nesigurnosti i svakodnevne situacije u kojima se nalazi, autor često poredi i opisuje sa likovima ili scenama iz djela popularne kulture, poput filmova, serija, knjiga, video-igrice ili stripova, čime sa čitaocem, koji u pomenutim referencama prepoznaje sopstvene lektire, stvara neraskidiv osjećaj pripadanja jednoj istoj zajednici. Osjećaj kolektivne pripadnosti realizuje se i autorovim društveno angažovanim temama, kao i antifašističkim te antiimperijalističkim političkim stavovima⁸. Navedenim temama pridružuje se i angažovanost na lokalnom nivou, ne samo unutar granica Italije (poput samita G8 u Đenovi 2001. godine) već i unutar granica autorovog sopstvenog naselja Rebibije, gdje aktivno učestvuje u životu društvenih centara.

⁵Vidi Zerocalcare (2015) *Armadilovo proročanstvo*. Prevod i adaptacija Vladimir Tadić. Novi Sad, Lavirint; i Zerocalcare (2020) (*Skoro.*) *Svakog. Prokletog. Ponedjeljka.* Prevod i adaptacija Vladimir Tadić i Iva Dunčević. Novi Sad, Lavirint.

⁶Vidi Zerocalcare (2019) *Pasančevo proročanstvo*. Prevod Lana Brčić. Zagreb, Udruga CRŠ.

⁷Agarthi comics jedina je izdavačka kuća stripova u Bosni i Hercegovini. Osnovana je 2012. godine, od kada počinje sa objavljivanjem najznačajnijih italijanskih stripova, tada prvenstveno izdavača Sergio Bonelli Editore. Podaci o izdavačkoj kući, kao i o njenim izdanjima, mogu se pronaći na veb-stranici www.agarthicomics.ba.

⁸Zerokalkare objavljuje strip-reportažu *Kobane calling* početkom 2015. godine, u kojoj pripovijeda o sopstvenom iskustvu sa tursko-sirijske granice u blizini opsjednutog grada Kobani. Nakon navedenog iskustva, autor angažovano podržava borbu za nezavisnost Kurda iz Rožave protiv Islamske Države.

Utisak pripadanja kolektivu ostvaruje se i na nivou jezika. Autor duboko i sarkastično interpretira osjećanja zajednice jednostavnim jezikom prožetim govornim elementima rimskog dijalekta (Polli, 2021:p.298). Ipak, Zerokalkareova upotreba jezika ne može se definisati kao prosto miješanje jednog sekundarnog jezičkog varijeteta sa primarnim, poput upotrebe elemenata rimskog dijalekta sa standardnim italijanskim jezikom⁹. Karakteristike njegovog jezika dosta su složenije, te bi se najbliže mogle opisati kao ‘kontinuum standardnog jezika i lokalnog idioma, koji kombinuje elemente italijanskog kolokvijalnog jezika sa regionalno obilježenim elementima, kao i dijalekatskim aspektima obogaćenim mladalačkim govorom’ (Giovanardi, 2019:p.105). Ipak, s obzirom na to da je karakteristična upotreba jezika jedan od osnovnih aspekata Zerokalkareove poetike, trenutno istraživanje ograničiće se na analizu upotrebe i prenosa kulturnih elemenata njegove poetike, dok ćemo se problemima prenosa jezičkih elemenata baviti u posebnom istraživanju.

Predmet traduktološke analize

Predstavljena traduktološka analiza¹⁰ izraza popularne kulture u Zerokalkareovim djelima obuhvatila je tri knjige – *Zaboravi moje ime*, *Među ruševinama* i *Među ruševinama – šest mjeseci poslije*. U pitanju su već pomenuta bosanskohercegovačka izdanja izdavačke kuće Agarthi comics, u sopstvenom prevodu autorke ovog članka Anje Pravuljac. Navedene tri knjige izabrane su kao korpus za ovo istraživanje jer su u trenutku njegovog sprovođenja bile jedini objavljeni prevodi Zerokalkareovih knjiga u Bosni i Hercegovini.

Knjiga *Zaboravi moje ime* (*Dimentica il mio nome*) peta je Zerokalkareova knjiga, originalno objavljena u Italiji 2014. godine, nakon čega završava među dvanaest polufinalista nagrade Strega. Kao i u ostalim svojim djelima, i ova knjiga je plod autofikcije,¹¹ gdje, miješajući fantaziju i stvarnost, autor pripovijeda priču o svojoj porodici. Pokretač radnje je smrt autorove bake, događaj koji inicira pripovijedanje

⁹ Za više informacija o italijanskom jeziku stripa te o karakteristikama Zerokalkareovog stripovskog jezika konsultovati: Morgana, S. (2020) *Avventure dell’italiano a fumetti*. In: Ciocola, C. & D’Achille, P. (eds.) *L’italiano tra parola e immagine: graffiti, illustrazioni, fumetti*. Firenze, Accademia della Crusca-goWare, pp. 268–317.

¹⁰ Kao temelj primijenjenog traduktološkog pristupa uzima se stav Umberta Eka (2011) ‘da se prevod ne odnosi samo na prelaz iz jednog u drugi jezik već je reč o prelasku iz jedne u drugu kulturu’, pri čemu ‘prevodilac ne sme da se rukovodi čisto jezičkim pravilima, već mora da uzme u obzir i kulturne elemente, u najširem mogućem smislu te reči’ (p.199).

¹¹ Pod pojmom ‘autofikcija’ podrazumijevamo autobiografsku fikciju u kojoj se autor pojavljuje kao jedan od likova u sopstvenom književnom djelu. Pojam prvi put upotrebljava francuski pisac Serž Dubrovski 1977. godine da bi opisao autobiografsku prirodu svoga romana *Fils*.

o tri generacije Zerokalkareove porodice – njegove bake, njegove majke te njega samoga, što kulminira autorovim upoznavanjem sebe i suočavanjem sa prelaskom iz svijeta adolescenata u svijet odraslih.

Knjiga *Među ruševinama* (*Macerie prime*) podijeljena je u dva dijela, odnosno u dvije odvojene knjige. Dijelovi su originalno objavljeni 2017, odnosno 2018. godine, u razmaku od šest mjeseci, kako i sam naslov drugog dijela sugerije: *Među ruševinama – šest mjeseci poslije* (*Macerie prime – sei mesi dopo*). Bosanskohercegovačko izdanje takođe prati originalni razmak od šest mjeseci u objavljivanju dva dijela knjige, 2021. i 2022. godine, jer sam autor na početku drugog dijela objašnjava da, pošto se likovi u priči nisu vidjeli šest mjeseci, isti ‘otklon’ od priče treba da dobije i čitalac (Zerocalcare, 2018). Okosnica radnje grafičkog romana jeste okupljanje autorove grupe prijatelja iz djetinjstva na vjenčanju jednog od njih. Tema i ovog djela jeste priča o odrastanju, ali ton autorovog pisanja ovdje dobija crnohumorne obrise jer su pripadnici njegove generacije ljudi koji su odrasli samo na papiru. Sazrijevanje u obliku kakav su imale prethodne generacije autorovoj generaciji je onemogućeno te se ono čini kao neostvariva privilegija, uzrokovana svjetskom ekonomskom krizom, koja u Italiji dovodi i do krize nezaposlenosti te opšte nesigurnosti kao osnovnog osjećaja društva. Primjere za ovaj fenomen vidimo tokom čitavog djela jer njemu svjedoče životne situacije svakog od autorovih prijatelja, sporednih likova u ovom grafičkom romanu: počevši od Sare, koja se čitav život formira da naslijedi roditelje u nastavničkoj profesiji, a neuspješno pokušava da preživi prodajući escajg; preko Katje i Otpisanog, koji nisu u stanju da ljubavnu vezu prenesu na viši nivo zajedničkog života jer ne mogu da iznajme zajednički stan; do Vepra, koji dobija otkaz tik prije nego što će dobiti prvo dijete, a finansijski uspijeva da se održi na površini samo zbog pomoći svojih i supruginih roditelja.

Kao što je već pomenuto u uvodnom dijelu rada, Zerokalkareova poetika zasniva se na stvaranju povezanosti između njega i njegovog čitaoca. Osuđujući negativne društvene fenomene koji dovode do rapidne degradacije društva na lokalnom nivou, autor u suštini pripovijeda o problemima sa kojima se sam suočio, ali sa kojima se svakodnevno suočava i velik broj njegovih čitalaca, naročito pripadnika njegove ‘izgubljene’ generacije. Osjećaj pripadnosti ovoj zajednici stvara se i referencama iz popularne kulture, na kojima je autorova generacija formirana, referencama koje su pripadnike te generacije često pripremale za život na bolji, kvalitetniji i, nadasve, pristupačniji način nego što je to činio obrazovni i književni kanon na kojem su stasale generacije koje su joj prethodile.

Prema tome, prilikom prenosa kulturnih referenci iz polaznog u dolazni jezik, od ključne je važnosti pronaći odgovarajuća traduktološka sredstva kojima bi se i

za čitaoca prevoda stvorio navedeni osjećaj kolektivne pripadnosti te bi se na taj način i u dolaznom tekstu zadržala autorova poetika neophodna za razumijevanje književne vrijednosti originalnog teksta. Cilj ove traduktološke analize jeste da se ukazivanjem na prevodilačke probleme prilikom prenosa polazne kulture u dolaznu predstavu različite strategije prevoda adekvatne za prenos kulture, koja nije samo kultura u opštem smislu pripadnosti polaznom jeziku već je osobena za specifični slučaj upotrebe u prevodu Zerokalkareovih grafičkih romana sa italijanskog jezika.

Analiza prevoda kulturnih referenci

Problemi prevoda izraza popularne kulture, kojima obiluju Zerokalkareove knjige, mogu da se raščlane na dvije različite grupe. Prvu grupu čine reference koje ne mogu da se svrstaju pod pojam kulture u geografskom smislu, onoj koja pripada nekoj određenoj državi ili naciji. U pitanju su kulturni elementi čija se pripadnost može pripisati određenoj generaciji, i to onoj kojoj pripada i sam autor, odnosno ljudima rođenim osamdesetih godina prošlog vijeka. Kulturne reference ove zajednice prevazilaze granice država te su svojstvene svima koji pripadaju pomenutim generacijama, bez obzira na teritoriju koju oni naseljavaju. Pošto ih dijele i pripadnici polazne i pripadnici dolazne kulture, mogu da se nazovu i transkulturalnim referencama ili aluzijama (Leppihalme, 1997:p.66). Drugu grupu analiziranih izraza predstavljaju reference popularne kulture direktno vezane za italijansko društvo, koje samim tim ne čine dio kulturnog nasljeđa čitalaca dolaznog teksta.

Reference koje pripadaju prvoj grupi analiziranih izraza popularne kulture dolaze iz svijeta televizijskih serija, filmova, crtanih filmova, video-igrica, stripova, itd. Njihovo porijeklo uglavnom se veže za produkcijsku Meku popularne kulture – Sjedinjene Američke Države, te su, prema tome, globalne i jednako pripadaju italijanskim kao i bosanskohercegovačkim čitaocima. Reference ovog tipa pripadaju onome što Eko (2008) naziva masovnom kulturom, antropološkom kategorijom koja ukazuje na precizan istorijski momenat u kojem živimo, gdje su svi komunikativni fenomeni međusobno dijalektički povezani, te se ne mogu poistovjetiti sa sličnim pojavama u drugim istorijskim periodima (p.29). Ovi fenomeni masovne kulture po čitavoj planeti šire homogeni tip kulture, poništavajući kulturne karakteristike pojedinih etničkih grupa (Eco, 2008:p.49).

U kontekstu problematike prenosa kulturnih referenci iz polazne sredine u dolaznu, s obzirom na to da su globalne, navedene reference su u najvećem broju slučajeva mogle biti prenesene u jezik prevoda bez promjena, u svom originalnom obliku: *Adidas* < adidas; *Dhalsim* (Street Fighter) < Dhalsim; *Freddy Krueger* <

Freddy Krueger; *Frodo* < Frodo; *Han Solo* < Han Solo; *Pocahontas* < Pocahontas; *Youporn* < Youporn;¹² *Lost* < Lost; *Megavideo* < Megavideo; *Trump* < Trump;¹³ *Frozen* < Frozen; *Dustin* (Stranger Things) < Dustin¹⁴.

Slučajevi u kojima je originalna referenca morala biti prilagođena dolaznom čitaocu jesu oni u kojima je pojam popularne kulture u dolaznoj sredini već poznat pod drugim imenom: *Alla ricerca della Valle Incantata* < Zemlja daleke prošlosti; *Gongolo* < Srećko; *Ken il Guerriero* < Hokuto no Ken; *Peppa Pig* < Peppa prase;¹⁵ *Zelda Breathof* < Legenda o Zeldi; *Holly e Benji* < Gooool!; *Sailor Uranus* < Uranova ratnica;¹⁶ *la Play* < Sony; *Converse* < starke;¹⁷ ili je u pitanju npr. serija ili film sa kojima se dolazna publika upoznala prvenstveno preko lokalnih televizija, a ne putem internetskog skidanja ili striminga, što znači da su ove reference u dolaznoj sredini uglavnom prepoznatljive po svom prevedenom nazivu: *Big Bang Theory* < Teorija velikog praska; *Game of Thrones* < Igra prijestolja;¹⁸ *Star Wars* < Ratovi zvijezda¹⁹.

U ovom smislu, posebno su zanimljivi primjeri u kojima je originalna referenca prevedena istom postojećom domaćom referencom, a čija se forma u dolaznoj sredini razlikuje od originalne reference:

Fig. 1. Iz knjige *Među ruševinama* (p.86): primjer promijenjene forme iste reference

¹²Zerocalcare (2020) *Zaboravi moje ime*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarathi comics, p.202, 88, 22, 95, 60, 58, 36.

¹³Zerocalcare (2021) *Među ruševinama*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarathi comics, p.9, 35, 141.

¹⁴Zerocalcare (2022) *Među ruševinama - šest mjeseci poslije*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarathi comics, p.99, 162.

¹⁵Zerocalcare, 2020:p.5, 58, 41.

¹⁶Zerocalcare, 2021:p.41, 86, 116.

¹⁷Zerocalcare, 2022:p.23, 100.

¹⁸Zerocalcare, 2020:p.228, 42.

¹⁹Zerocalcare, 2021:p.125.

Pored navedenog primjera uvodne špice za crtani film *Holly e Benji*, u Bosni i Hercegovini prikazivanog pod naslovom *Gool!* (Fig. 1), zanimljiv je i primjer imena glavnog junaka pomenutog crtanog filma, u Italiji poznatog po amerikanizovanom imenu Julian Ross, dok je u Bosni i Hercegovini zadržana originalna kulturna referenca japanske anime, zbog čega je u prevodu zadržano njegovo japansko ime – Jun Misugi. Uslovljenost razlike u formi prenosa originalne reference za italijansku i bosanskohercegovačku publiku ima i svoju istorijsko-društvenu dimenziju, koja se ogleda u većoj poroznosti bosanskohercegovačke sredine za proboj stranog kulturnog elementa, za razliku od one italijanske. Primjere ovog tipa vidimo u slučajevima fraza iz poznatih holivudskih filmova, koji su zbog dovoljnog broja ponavljanja među korisnicima zauzeli donekle kultan status. Fraze ovoga tipa bosanskohercegovačka publika pamti u njihovom originalnom obliku na engleskom jeziku, dok se iste te fraze u italijanskoj publici pamte u njihovom prevodu na italijanski jezik. Do navedenog fenomena dolazi zbog ustaljene italijanske tradicije da se strani filmovi pretežno sinhronizuju, dok se u Bosni i Hercegovini čuva strani element zvučnosti prevodjenjem filmova putem titlova. Prema tome, prevod ovakvih kulturnih referenci u Zerocalcareovim stripovima treba da se odvija posredstvom engleskog jezika, jer je to forma pod kojom se određena referenca prepoznaje u dolaznoj čitalačkoj publici, što vidimo iz primjera poznatih replika iz filmova *Forest Gump* Roberta Zemekisa te *Taksiste* Martina Skorsezea: *Corri Forrest!* < Run Forrest, run!; *Ehi tu. Ma dici a me? Ci sono solo io qui. Quindi dici a me.* < You talkin' to me? Well, I'm the only one here²⁰.

Prema gorenavedenim primjerima, na prvi pogled bi se mogao donijeti zaključak da uspješan prenos referenci popularne kulture iz polazne italijanske sredine u dolaznu bosanskohercegovačku sredinu predstavlja sve manji izazov za prevodioce jer ne zahtijeva drastične promjene podomaćivanja i lokalizacije zarad razumijevanja. Međutim, situacija je donekle složenija od toga. Pošto su ove reference kulturna baština jednog vremena, a ne jednog prostora, prevodiočev posao svodi se na vjeran prenos ovih referenci u dolaznu sredinu bez njihove zamjene, obraćajući pažnju na to u kojem obliku će referenca biti prepoznata od strane dolazne publike. Dakle, u procesu prevoda, akcenat se stavlja na prepoznavanje pojma, a ne na njegovo razumijevanje, jer je on usljed globalne uniformizacije masovne kulture već razumljiv dolaznom čitaocu, dok je element prepoznavanja taj koji u čitaocu stvara osjećaj pripadanja jednom istom kolektivu.

Drugu grupu analiziranih izraza predstavljaju reference direktno vezane za italijansku teritoriju, pri čijem prenosu u dolaznu sredinu prosječan

²⁰ Zerocalcare (2015) *L'elenco telefonico degli accolti*. Milano, Bao publishing, p.124, 112.

bosanskohercegovački čitalac ne bi bio u stanju da ih prepozna i razumije, te je, prema tome, za njihov prevod morala biti iskorištena neka od tehnika zamjene kulturne reference, odnosno referenca je morala biti adaptirana za čitaoca dolazne sredine. U ovim primjerima dolazi do pojave takozvane kulturne neprevodivosti, pojave u kojoj sociokulturni faktori pokrivaju različit opseg iskustva u polaznoj i dolaznoj sredini te se nekim dodatnim sredstvom u prevodu moraju približiti namjeravanom značenju originala (Wilss, 1982:p.50). Dakle, u slučajevima kulturne neprevodivosti, jedino kompenzaciono rješenje²¹ ponuđeno prevodiocu najčešće je strategija leksičkog zaobilaženja parafraziranjem ili prevod uz objašnjenje (Wilss, 1982:p.104). Neke reference iz ove druge grupe izraza ipak su dovoljno poznate dolaznom čitaocu da su mogle biti zadržane i u prevodu, dok za neke pak nije bilo moguće pronaći odgovarajući ekvivalent u dolaznoj sredini te je za njih iskorišten doslovan prevod ili generalizacija. Prema tome, prevodilačke metode korištene za prenos italijanskih kulturnih referenci mogu se svesti na sljedećih pet tehnika: 1. adaptacija – originalna referenca polazne kulture zamijenjena je drugom referencom dolazne kulture; 2. zadržavanje originalnog oblika reference i u prevodu; 3. generalizacija – za prevod je iskorišten uopšten pojam; 4. eksplicacija – prevod je dopunjen objašnjenjem ili eksplicitno objašnjen; te 5. doslovan prevod²².

Metoda doslovnog prevoda uglavnom je korištena za prenos referenci vezanih za neki događaj koji nije mogao imati svoj ekvivalent u dolaznoj sredini (*cani ucraini ammazzati agli Europei* < pobijeni ukrajinski psi pred Evropsko prvenstvo²³), ili je u pitanju konkretno mjesto događaja (*Santo Spirito* < Sveti Duh²⁴) ili se pak radilo o tekstu muzičke pjesme koji je vezan za situaciju u kojoj se javlja (*Nessun rispetto* < Bez poštovanja²⁵).

Metoda generalizacije, kao i prevod dopunjen objašnjenjem, tehnike su koje su upotrijebljene u slučajevima kada originalna italijanska referenca ne bi bila jasna

²¹ Za više podataka o strategijama kompenzacije konsultovati: Harvey, K. (1995) A Descriptive Framework for Compensation. *The Translator*. 1 (1), 65–86.

²² U svojoj studiji iz 1958. godine, kanadski lingvisti Viney i Darbelnet razlikuje dvije prevodilačke metode – metodu direktnog i metodu indirektnog prevoda. Tehniku adaptacije autori svrstavaju pod metodu indirektnog prevoda, dok tehnike doslovnog prevoda i posuđenice, odnosno zadržavanja originalnog oblika izraza i u prevodu, pripadaju metodi direktnog prevoda (Vinay & Darbelnet, 1995:pp.30–40). U istoj studiji, autori definišu tehniku generalizacije kao ‘tehniku prevođenja u kojoj se određen (ili konkretan) pojam prevodi opštim (ili apstraktnim) pojmom’ (Vinay & Darbelnet, 1995:p.343), dok tehniku objašnjenja ili eksplicacije autori definišu pojmom ‘eksplikativna modulacija’ (Vinay & Darbelnet, 1995:p.250).

²³ Zerocalcare, 2020:p.133.

²⁴ Zerocalcare, 2021:p.39.

²⁵ Zerocalcare, 2021:pp.73–74.

dolaznom čitaocu u svojoj originalnoj formi, ali se za nju ili nije moglo pronaći zamjensko rješenje u dolaznoj sredini ili se pokušao izbjeći gubitak lokalne boje polaznog teksta pretjeranom upotrebom adaptacije, zbog čega je glosa unutar teksta kao dodatno objašnjenje predstavljala bolji izbor. Neki od primjera upotrebe generalizacije jesu sljedeći: *Cortina d'Ampezzo* < neko napucano skijalište; *Pieroangela* < neke smaračke dokumentarce; *San Patrignano* < komuna;²⁶ *tessera della Virgin* < članarina u teretani; *Villa Pamphili* < park;²⁷ *Tiburtina* < glavna cesta; *San Camillo* < bolnica;²⁸ dok je eksplikacija iskorištena u sljedećim primjerima: *Er Libanese* < Libanese iz serije 'Krimi roman'; *Ilva* < željezara Ilva;²⁹ *nduja* < kalabrijska ljuta kobasica; *anni di piombo* < olovne godine terorizma³⁰.

Originalna italijanska kulturna referenca zadržana je i u dolaznom tekstu u slučajevima kada je pojam dovoljno poznat i van granica Italije, tako da ga poznaju i dolazni čitaoci, ili se radilo o ličnom imenu i toponimu, čije je značenje bilo jasno iz konteksta u kojem se pojavljuje u priči: *Berlusconi* < Berlusconi; *Montessori* < Montessori; *Nutella* < nutella; *Pinocchio* < Pinocchio;³¹ *Grottaferrata* < Grottaferrata; *Marco Polo* < Marco Polo; *Carlo Giuliani* < Carlo Giuliani; *Rapallo* < Rapallo;³² *Gianna Nannini* < Gianna Nannini; *Fiumicino* < Fiumicino³³.

Najznačajniji i najzanimljiviji primjeri za proučavanje prevodilačkog problema prenosa kulture sa jednog jezika na drugi ipak su primjeri u kojima je korištena tehnika adaptacije metode indirektnog prevoda. Kao što je već pomenuto, u pitanju su reference isključivo vezane za italijansko kulturno podneblje, te prema tome nisu poznate prosječnom bosanskohercegovačkom čitaocu. Najveći izazov u ovoj vrsti prevodilačkog prenosa bio je izbor odgovarajuće reference u dolaznoj kulturi. Naime, autor koristi ove reference za ostvarivanje humora putem parodije, 'koja se može definisati kao duhovita verzija intertekstualnih referenci ili aluzija' (Valente, 2016:p.275). Funkcija parodije jeste stvaranje komičnog efekta radi smještanja određenog narativa unutar specifičnog kulturnog okvira (Valente, 2016:p.275). Kulturni okvir u ovom slučaju ostaje isti kao i kod prve grupe izraza popularne kulture: generacijama rođenim osamdesetih godina ove reference treba da budu

²⁶ Zerocalcare, 2020:p.44, 46, 80.

²⁷ Zerocalcare, 2021:p.64, 109.

²⁸ Zerocalcare, 2022:p.97, 125.

²⁹ Zerocalcare, 2020:p.228, 77.

³⁰ Zerocalcare, 2021:p.43, 131.

³¹ Zerocalcare, 2020:p.211, 31, 58.

³² Zerocalcare, 2021:p.26, 29, 48.

³³ Zerocalcare, 2022:p.100, 192.

intimno poznate da bi u njima prepoznali element parodije te da bi one u čitaocima izazvale komičan efekat.

Adaptirane reference, prema tome, uglavnom pripadaju jugoslovenskom kulturnom miljeu, ili miljeu njenih zemalja nasljednica, jer u dolaznom čitaocu moraju izazvati iste one emotivne reakcije koje su originalne reference izazvale u polaznom. Neki od primjera ovih referenci su sljedeći: *Papà Castoro* < Laku noć deco; *Pippo Baudo* < Oliver Mlakar; *Rotta x casa di dio* < Meni se ne spava;³⁴ *O così o Pomi* < Kako, kako? Mini, džambo i ovako; *Gramellini* < Vasković;³⁵ *chinotto* < kokta; *Todis* < Bingo; *da libro Cuore* < u stilu Mate Lovraka; *Ligabue* < Vajta; *il Polase* < tensilen; *Don Lurio* < Miro Ungar; *pandistelle* < domaćica keks³⁶. U nekim od navedenih slučajeva bilo je moguće pronaći adekvatan ekvivalent italijanskoj kulturnoj referenci. Pored referenci poput 'kokte' kao zamjene za italijansko piće *chinotto*, ili prirodnog lijeka za smirenje 'tensilen', pravi izazov u pronalaženju ekvivalenata za originalne reference u prvom redu su bile ličnosti iz javnog života. U tom smislu, kao domaći ekvivalent italijanskom pjevaču, voditelju i zabavljaču Donu Luriju pronađen je jugoslovenski pjevač, voditelj i zabavljač Miro Ungar. Obje ličnosti bile su vođe poznatih muzičkih ansambala, 'Don Lurio Dansers' i '4M', te su obojica bili učesnici na Evroviziji, 1970. i 1969. godine. Slična je situacija i sa italijanskim TV voditeljem Pipom Baudom, koji je u prevodu zamijenjen kulturnim jugoslovenskim TV voditeljem Oliverom Mlakarom. Osnovni parametar za ovaj izbor bilo je godište rođenja dvije ličnosti, 1936. i 1935. godina, te činjenica da su obojica i dalje u životu. Naime, kontekst u kojem se pojavljuje Baudovo ime u originalnom tekstu jeste kladenje na prirodnu smrt slavnih ličnosti. Kontekst u kojem se pojavljuje određena kulturna referenca bio je presudan i u drugim primjerima adaptacije. Na primjer, italijanski animirani film za djecu 'Papà Castoro', u kojem pomalo dosadan i uspavljujući dabar priča malim dabrovima priče, zamijenjen je poznatom lutkarskom emisijom za djecu 'Laku noć deco', namijenjenom za najmlađe prije odlaska na spavanje, jer je kontekst priče u kojem se pojavljuje ova referenca trenutak u kojem najbolji prijatelj protagoniste zaspi dok mu ovaj prepričava priču o istoriji svoje porodice. U drugom slučaju, pjesma grupe 'Bijelo dugme' *Meni se ne spava* izabrana je kao zamjena za pjesmu *Rotta x casa di dio* grupe '883' prvenstveno zbog svog relativno jednostavnog ritma, jer je u knjizi jedan lik pokušava odsvirati pazuhom.

³⁴ Zerocalcare, 2020:p.92, 131, 51.

³⁵ Zerocalcare, 2021:p.66, 167.

³⁶ Zerocalcare, 2022:p.22, 30, 41, 56, 98, 162.

Pored pronalaženja odgovarajuće zamjene za adaptaciju javnih ili fiktivnih ličnosti koje karakterišu jednu kulturnu sredinu, zanimljivi su i slučajevi adaptacije pjesama u prevodu. Kao i u gorenavedenim referencama, Zerokalkare gradi atmosferu i humorističnu situaciju i upotrebom pjesama iz popularne kulture, bilo da se radi o muzičarima koji pripadaju autorovom muzičkom izboru, poput već navedene grupe '883' ili pank grupe 'Collona infame', ili se pak radi o muzici koja je udaljena od autorovog ličnog ukusa, ali uspješno pomaže izgradnji humoristične situacije. Jedan od takvih primjera je i sljedeći:

Fig. 2. Iz knjige *Zaboravi moje ime* (p.109): originalna pjesma Laure Pazuini zamijenjena pjesmom Aleksandre Radović

Tekst pjesme Laure Pazuini zamijenjen je tekstom pjesme srpske pjevačice popularne muzike Aleksandre Radović (Fig. 2) iz nekoliko razloga: obje pjevačice imaju sličan muzički stil, njihova muzika nailazi na sličan prijem u polaznoj i dolaznoj sredini, istih su godina (obje su rođene 1974. godine), ali glavni razlog je sličnost u samom tekstu. Naime, scena opisana u grafičkom romanu sarkastično izražava eksplicitno emotivan odnos između sina i oca u tradicionalnoj italijanskoj porodici.

Neki od primjera upotrebe popularne muzike kao kulturne reference za izgradnju humoristične atmosfere mogu se vidjeti u sljedećim vinjetama:

Fig. 3. Iz knjige *Među ruševinama* (p.21): originalna pjesma Ticijana Fera zamijenjena pjesmom Tošeta Proeskog

Fig. 4. Iz knjige *Među ruševinama - šest mjeseci poslije* (p.57): originalna pjesma Lučana Ligabuea zamijenjena pjesmom Seida Memića Vajte

Adaptacija je u prvom slučaju (Fig. 3) bila uslovljena sadržajem priče, tako da je za odgovarajući ekvivalent u dolaznom tekstu bilo neophodno izabrati pjesmu koja je ili naslovljena ili sadrži riječi koje izražavaju žaljenje. U drugom slučaju (Fig. 4), adekvatan izbor za zamjenu italijanskog pjevača Ligabuea bio je diktiran isključivo senzibilitetom muzike, koja bi mogla biti dovoljno jednostavna da zainteresuje, odnosno uspaва dijete.

Osim upotrebe popularne muzike za izgradnju humora, u Zerokalkareovim grafičkim romanima primjetno je i korištenje druge vrste pjesama sa istim ciljem – izgradnje humoristične atmosfere:

Fig. 5. Iz knjige *Među ruševinama - šest mjeseci poslije* (p.38): izmijenjeni tekst italijanske uspavanke zamijenjen izmijenjenim tekstom domaće uspavanke

Fig. 6. Iz knjige *Među ruševinama - šest mjeseci poslije* (p.83): stih pjesme Luidija Alamanija zamijenjen stihom *Jutarnjeg soneta* Jovana Dučića

U prvom navedenom primjeru (Fig. 5) Zerokalkare kao osnovu koristi postojeću italijansku dječju uspavanku *Ninna nanna*, gdje neznatno mijenjajući originalni

tekst³⁷ kao rezultat dobija crnohumornu sliku italijanskog društva i odsustva perspektive za mlade generacije. Isti postupak je iskorišten i u prevodu: dječja uspavanka *Laku noć*³⁸ poslužila je kao osnova, ali su izmjene na tekstu pratile piščev originalni postupak radi postizanja istog cilja i u prevodu. Istu situaciju nalazimo i u drugom primjeru (Fig. 6). Autor za dočaravanje (polu)jutarnje atmosfere upotrebljava blago izmijenjeni stih italijanskog pjesnika Luiđija Alamanija,³⁹ čija pjesma ima prizvuk daleko višeg registra od onog koji pretežno koristi protagonista knjige, čime takođe izaziva komičnost. Isti postupak je ostvaren i u prevodu: prizvuk višeg i poetski markiranog registra ostvaren je upotrebom stiha Jovana Dučića iz pjesme *Jutarnji sonet*: ‘U srebrnom jutru još spavaju žali’⁴⁰.

Bilo da se radi o generacijskim kulturnim izrazima ili o nacionalnim kulturnim izrazima, kada govorimo o prevodu izraza popularne kulture u Zerokalkareovim grafičkim romanima, element koji je ključan za prenos iz polazne sredine u dolaznu jeste element prepoznatljivosti ovih referenci. Na taj način, prevodilac i u prevodu ispunjava originalnu namjeru autora, a ona se u ovom slučaju ogleda u stvaranju osjećaja kolektivne pripadnosti i izgradnje humora posredstvom referenci koje pripadaju kulturnom etosu generacija kojima se autor obraća.

Zaključna razmatranja

Analizirajući bosanskohercegovačke prevode tri Zerokalkareova grafička romana sa italijanskog jezika, *Zaboravi moje ime*, *Među ruševinama* i *Među ruševinama – šest mjeseci poslije*, došlo se do zaključka da su kod pomenutog autora, pored standardnih jezičkih problema karakterističnih za prevođenje ovog književnog žanra, prisutni i neki dodatni prevodilački problemi vezani za njegovu poetiku. Naime, kao što je u radu i naglašeno, Zerokalkare gradi svoju poetiku iskrenim i ogoljenim autobiografskim pristupom pisanju, u kojem otvoreno i autoironično progovara o svim svojim nedostacima. Autorovu autoironiju po pravilu prati i parodiranje opisanih događaja kroz aluzije na likove ili scene iz popularne kulture. Iskorištene aluzije služe da pojačaju komični impuls priče, ali one nisu izabrane

³⁷ Originalni tekst ove italijanske dječije uspavanke je sljedeći: ‘Ninna nanna ninna oh, questo bimbo a chi lo do; Se lo do alla Befana, me lo tiene una settimana; Se lo do al Bove Nero, Me lo tiene un anno intero; Se lo do al Lupo Bianco, me lo tiene tanto tanto.’

³⁸ Originalni tekst dječije uspavanke u dolaznoj sredini je sljedeći: ‘Laku noć, vam svu noć; Sada snovi će doć; [...] Laku noć, snivaj sne; Slušaj pjesmice te; [...] Snivaj spavaj, daj spi; Dok majka ti bdi; Slušaj ptičice poj; Ti dječaće moj.’

³⁹ Alamanijev originalni stih glasi: ‘La notturna rugiada l’erbe imperla’ (Alamanni, 1812:p.45).

⁴⁰ Dučić, 2007:p.45.

nasumično, već pretežno pripadaju autorovoj generaciji, odnosno čitaocima kojima se autor u svom radu obraća. Zerokalkare time ostvaruje neposredan i iskren odnos sa čitaocem, stvarajući u njemu osjećaj pripadnosti jednoj istoj društvenoj grupi.

U radu su analizirani izrazi na čijim temeljima Zerokalkare gradi svoju prepoznatljivu i jedinstvenu poetiku. U pitanju su kulturni izrazi podijeljeni na dvije veće grupe: generacijski kulturni izrazi i nacionalni kulturni izrazi. Dok druga grupa izraza i dalje pripada pojmu kulture u teritorijalnom smislu nacije, prva grupa izraza prevazilazi državne granice te se njeno postojanje više ne veže za prostor već za vrijeme, ona pripada određenoj dobnoj, a ne nacionalnoj skupini. Prema tome, kada govorimo o problematici prenosa kulturnih izraza iz jedne sredine u drugu, osnovni zadatak Zerokalkareovog prevodioca jeste ostvarivanje istog efekta prepoznavanja kod čitalaca u dolaznoj sredini koji je autor ostvario u polaznoj sredini. U slučajevima prve grupe izraza, strategija za ostvarivanje autorove namjere jeste zadržavanje iste reference iz popularne kulture, bilo u njenom originalnom obliku ili u formi pod kojom se ona prepoznaje u dolaznoj sredini, da bi se tako ostvario isti efekat laskanja čitaocu, koji s druge strane izaziva osjećaj zadovoljstva zbog poznavanja određene aluzije, ali i zbog osjećaja pripadanja koje to prepoznavanje izaziva. U slučajevima druge grupe izraza, referenci iz italijanske popularne kulture, kulturna neprevodivost morala je biti riješena nekom od kompenzacionih prevodilačkih tehnika: parafraziranjem, adaptacijom, generalizacijom, eksplikacijom ili doslovnim prevodom. Dok se kod druge grupe izraza može govoriti o klasičnom interkulturalnom prevođenju, analizirani izrazi iz prve grupe mogu da se okarakterišu i kao intrakulturalni, zajednički su za čitaoce originala i za čitaoce prevoda, budući da pripadaju jednoj istoj generacijskoj kulturi.

Za analizu i jedne i druge grupe kulturnih izraza iskorišten je samo ograničen broj primjera iz tri navedene knjige koje je obuhvatilo istraživanje jer su Zerokalkareova djela prepuna kulturnih referenci, a najveći broj ovih referenci tiče se popularne kulture na globalnom nivou. Upravo je ta globalna ili masovna kultura, koju Eko (2008) naziva antikulturom (p.23), pretežno zastupljena u Zerokalkareovim djelima, te izražava 'duh vremena' koji pripada Zerokalkareovim čitaocima, zbog čega je od ključne važnosti i u prevod prenijeti navedene elemente Zerokalkareove poetike.

Sources

1. Zerocalcare. (2014) *Dimentica il mio nome*. Milano, Bao publishing.
2. Zerocalcare. (2015) *L'elenco telefonico degli accolti*. Milano, Bao publishing.
3. Zerocalcare. (2017) *Macerie prime*. Milano, Bao publishing.

4. Zerocalcare. (2018) *Macerie prime - sei mesi dopo*. Milano, Bao publishing.
5. Zerocalcare. (2020) *Zaboravi moje ime*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics.
6. Zerocalcare. (2021) *Među ruševinama*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics.
7. Zerocalcare. (2022) *Među ruševinama - šest mjeseci poslije*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics.

References

1. Alamanni, L., Rucellai, G. & Redi, F. (1812) *La coltivazione di Luigi Alemanni ed altre opere*. Venezia, Vitarelli.
2. Dučić, J. (2007) *Pesme*. Beograd, Štampar Makarije.
3. Eco, U. (2008) *Apocalittici e integrati: Comunicazioni di massa e teorie della cultura di massa*. Milano, Tascabili Bompiani.
4. Eko, U. (2011) *Kazati gotovo istu stvar*. Beograd, Paideia.
5. Giovanardi, C. (2019) Sulla vitalità del romanesco nella prosa letteraria contemporanea: a proposito di Eraldo Affinati e Zerocalcare. *Studi linguistici italiani*. 45, 84–106.
6. Harvey, K. (1995) A Descriptive Framework for Compensation. *The Translator*. 1 (1), 65–86.
7. Leppihalme, R. (1997) *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Bristol, Multilingual Matters.
8. Morgana, S. (2020) Avventure dell'italiano a fumetti. In: Ciocola, C. & D'Achille, P. (eds.) *L'italiano tra parola e immagine: graffiti, illustrazioni, fumetti*. Firenze, Accademia della Crusca-goWare, pp. 268–317.
9. Polli, C. (2021) Tradurre in inglese il fumetto italiano: il caso di Kobane Calling di Zerocalcare. In: González de Sande, E. (ed.) *Interconexiones: estudios comparativos de literatura, lengua y cultura italianas*. Madrid, Dykinson, pp. 297–310.
10. Popović, T. (2010) *Rečnik književnih termina*. Beograd, Logos Art / Edicija.
11. Valente, A. (2016) A *Fumetto*, a Comic, and a *BD* walk into a Bar...: The Translation of Humor in Comics. In: Brienza, C. & Johnston P. (eds.) *Cultures of Comics Work*. London, Palgrave Macmillan, pp. 265–282.
12. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1995) *Comparative Stylistics of French and English: A methodology for translation*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
13. Wilss, W. (1982) *The Science of Translation: Problems and Methods*. Tübingen, Gunter Narr.

Anja Đ. Pravuljac
University of Banja Luka
Faculty of Philology

TRANSLATING THE ZEITGEIST: ZEROCALCARE'S GRAPHIC NOVELS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

This paper investigates the problem of transferring cultural elements in literary translation. The issue is primarily examined on examples of the Bosnian translation of references from popular culture in the graphic novels of the Italian comic book author Zerocalcare. Two groups of cultural expressions were analysed: national cultural expressions, related to the Italian cultural environment, and generational cultural expressions, related to members of a certain age, not a territory. Given that the author, in his autobiographical narrative approach, makes extensive use of references from popular culture, which evoke in the reader a sense of collective belonging to the same community, the translation analysis aims to examine the strategies used in the translations of Zerocalcare's graphic novels in Bosnia and Herzegovina to show the importance of transferring the same 'spirit of the age' that prevails in the author's original poetics to the target language.

► **Key words:** Zerocalcare, graphic novel, Italian language, translation, popular culture, transculture, translation analysis.

Preuzeto: 14. 2. 2023.
Korekcije: 1. 4. 2023.
Prihvaćeno: 2. 4. 2023.